

Erasmus Genootschap Gouda

Wil Arts

SPOREN VAN ERASMUS IN GOUDA: een wandeling

Route: Willem Vroesentuin – Achter de Kerk – Koster Gijzensteeg – Korte Tiendeweg – Markt – Wijdstraat – Lage Gouwe – Vissteeg – Achter de Vismarkt - Groenendaal – Naaijerstraat – Turfmarkt – Lage Gouwe – Nonnenwater – Verloren Kost – Vest – Erasmusplein – Vest – Regulierenhof – Raam – Kuiperstraat – Peperstraat – Veerstal – Nieuwe Veerstal – Houtmansplantsoen – Minderbroederssteeg – Oosthaven – Westhaven – Oosthaven – Molenwerf – Willem Vroesenplein.

0. Inleiding

Wie een groot schrijver en geleerde als Erasmus *echt* wil leren kennen, heeft er niet genoeg aan zich in zijn geschriften te verdiepen, maar dient ook diens spoor te volgen langs de plaatsen waar hij heeft verbleven; al was het alleen maar om er de sfeer op te snuiven. Gouda is een van die plaatsen. Erasmus is er volgens sommigen geboren en volgens anderen slechts verwekt. Hij heeft er als jonge jongen rondgestruind en is er schoolgegaan. Hij keerde er als jongeling steeds voor korte tijd terug om uiteindelijk in te treden in het klooster Emmaus in het Land van Steyn, even ten oosten van Gouda. Van daaruit bezocht hij met grote regelmaat zijn Goudse vrienden en bekenden. Nadat hij op 26-jarige leeftijd de wijde wereld introk, keerde hij echter nog maar sporadisch naar Gouda terug. Hij bleef wel lang met Goudse vrienden corresponderen.

Wie in Gouda en naaste omgeving het spoor van Erasmus volgt, raakt misschien in het begin een beetje teleurgesteld. Het kasteel dat de stad in diens tijd domineerde, is al bij het begin van de tachtigjarige oorlog – uit angst dat het als een steunpunt voor de Spanjaarden zou dienen – door de Goudse burgerij met de grond gelijk gemaakt. Wat er nog van over is, zijn slechts de fundamenten van een donjon en enige kelders. De karakteristieke stadsmuren en -poorten zijn in de loop van de negentiende eeuw gesloopt om de uitbreiding van de stad mogelijk te maken.

Slechts op enkele plaatsen is er nog iets van zichtbaar. Ook veel andere gebouwen uit de tijd van Erasmus zijn door brand, verwaarlozing of afbraak verdwenen of haast onherkenbaar veranderd. Toch valt er voor de liefhebber nog meer dan genoeg te genieten. Wie in Gouda wandelt over de pleinen, langs de rivieren en de grachten, door stegen en straten die herinneren aan Erasmus en zijn tijd, zal namelijk aangenaam verrast worden door de ontdekking van allerlei sfeervolle plekjes. Hierlangs voert deze wandeling die begint in de Willem Vroesentuin.

1. Willem Vroesentuin,

Deze tuin bevindt zich in het oudste deel van Gouda, waar de heren Van der Goude hun op een motte gelegen versterkte hofstede hadden. In de tuin – vroeger kerkhof van de St. Janskerk – staat het prachtige borstbeeld van Erasmus (1466 [‘67? ‘69?'] - 1536) van de hand van Hildo Krop. De buste werd vervaardigd in 1950 en was bedoeld voor het Erasmushuis in Jakarta, de hoofdstad van de pas onafhankelijk geworden Republiek Indonesia. Toen de Nederlanders in 1958 Indonesië moesten verlaten, ging het beeld mee. Suriname werd de nieuwe bestemming. De buste werd geplaatst in de beeldentuin van het museum van Paramaribo, waar het na enige tijd werd ontvreemd. De Goudse museumdirecteur Dr. Jan Schouten vond het borstbeeld later terug in de rijstvelden buiten de stad, waar het als vogelverschrikker fungeerde. Als dank voor zijn werk – hij was adviseur van de Surinaamse musea – mocht hij het beeld meenemen naar Gouda, de plaats van Erasmus’ jonge jaren, waar het eerst een plaats vond in de museumtuin en later tegen de zijmuur van de gerestaureerde Agnietenkapel. Maar na enige jaren, als gevolg van een wat ondoordachte beslissing van de gemeente Gouda, onttrok een bushokje het borstbeeld aan de blik van voorbijgangers. Daarbij kwam nog dat de erboven op een dakgoot zittende duiven geen ontzag toonden voor ‘de geleerdste aller humanisten’. Zijn beeltenis werd dan ook al snel overdekt met vogelpoep. Het in 2005 opgerichte Erasmus Genootschap Gouda zorgde ervoor dat het beeld werd verplaatst naar de huidige prachtige plek. De buste rust op een piëdestal van twee gestileerd weergegeven boeken, welke is vervaardigd door de 2022 overleden Goudse metaalkunstenaar Menno Meyer, wiens atelier vlak naast de motte tegenover de Vroesentuin lag.

Vanaf zijn verheven positie kijkt Erasmus neer op de aan het werk zijnde Goudse drukker Gerard Leeu, ‘de man die Holland leerde lezen’. Dit beeld is van de hand van Roel Bendijk. Dat neerkijken is letterlijk en niet figuurlijk bedoeld. Het

samenwerken met drukkers was immers Erasmus' lust en leven. De jonge Erasmus verhaalt in 1489, in een brief aan Jacob Canter, in de meest vriendelijke termen over een bezoek dat Leeu bracht aan Erasmus' thuishoofdstad Emmaus, vermoedelijk op zoek naar handschriften die hij zou kunnen drukken. Erasmus beschrijft Leeu als 'een kundig beoefenaar van de boekdrukkunst en een zeer beminnelijk mens'. Leeu was toen al naar Antwerpen verhuisd, maar huurde in Gouda nog steeds een drukkerij aan de Markt en een huis aan de Raam. Erasmus beschrijft hoe hij Leeu te voet naar de IJsseloever begeleidde, vanwaar deze zijn reis kon voortzetten.

Vanuit zijn ooghoeken ziet Erasmus links aan de overkant van de Jeruzalemstraat het Raoul Wallenbergplatsoen met het Joodse poortje. Hier stond in Erasmus' tijd het Collatiehuis. In dit convent waren Erasmus en diens broer Pieter enige tijd door hun voogden als commensaal ondergebracht voordat zij intraden in hun respectieve kloosters: Pieter in het klooster Sion in Delfland en Erasmus in het klooster Emmaus bij Gouda. Het Collatiehuis werd na de reformatie bestemd als Looihal. De gebouwen zijn in de Tweede Wereldoorlog afgebroken. Wat er slechts van resteert is de Jeruzalemkapel. In de Goudse Librije bevindt zich een bijzonder boek van Erasmus dat uit het Collatiehuis afkomstig is. Het betreft het laatste deel van de door hem uitgegeven werken van de kerkvader Hieronymus. Achterin dit deel heeft Johannes van Emmerich, een frater van het Collatiebroedersklooster, in 1519 een van rond 1500 daterende vroege versie van Erasmus' *Liber antibarbarorum* (Boek tegen de barbarij) afgeschreven, dat toen nog de naam *Liber apologeticum* (Verweerschrift) droeg. De digitale versie ervan en van de vertaling in het Nederlands is te vinden op de website van *Gouda op Schrift*. Erasmus is, blijkens een briefje van zijn hand aan zijn vriend Cornelis Gerardsz van Gouda (beter bekend als *Aurelius*), waarvan een afschrift zich ook in de Librije bevindt en tevens op de website van *Gouda op Schrift*, al met de *Antibarbari* begonnen toen hij tussen 1487 en 1493 in het klooster Emmaus verbleef. In de eerste versie had het geschrift de vorm van een redevoering, in de mond gelegd van deze Cornelis Gerardsz. Later werkte Erasmus dit geschrift om tot een dialoog met een andere Goudse vriend en medekanunnik Willem Hermansz in een van de hoofdrollen. Hem kende Erasmus al van jongsaf of zoals hij zelf schrijft: 'vanaf zijn tedere nageltjes'. Pas in 1520 gaf Erasmus de definitieve versie van het eerste deel van de *Antibarbari* uit. De andere drie delen zijn verloren gegaan.

De geschiedenis van de Collatiebroeders – zo werden in Gouda de Broeders des Gemenen Levens genoemd – gaat terug tot 1425. In dat jaar schonk priester Dirk Florisz aan het Hollands Kapittel zijn huis aan de Jeruzalemstraat met de inboedel en enig renten, onder de voorwaarde dat daarin enkele priesters zouden worden gehuisvest die tot taak kregen om op feestdagen na de vespers een collatie (eenvoudige prediking) te houden voor het stadsvolk. Eerder had hij in 1419 dit huis gekocht van lekenbroeders die de regels van de derde orde van Franciscus volgden. Toen bij die lekenbroeders het verlangen ontstond naar een *vita contemplativa*, dat wil zeggen een beschouwend leven in afgescheidenheid van de wereld gewijd aan zelfheiliging, besloten zij buiten de stad een klooster te vestigen. Zij kregen van Jan de Bastaard van Blois – baljuw, rentmeester en kastelein van Gouda, maar ook ambachtsheer van de hoge heerlijkheid Steyn – in 1419 ‘oorloff ende consent te wonen in sijn heerlikye van Steyn om te funderen ende op te rechten een clooster van geestelicke personen ter eeren ende loven Gods ende om der zielen salicheit’. Ze kozen de regel van Augustinus.

Dit is het klooster waar de jonge Erasmus in 1487 zijn intrede deed als postulant, vervolgens novice werd en tot slot kanunnik. In 1492 werd hij in Utrecht tot priester gewijd onder bisschop David van Bourgondië. Kort daarna, in 1493, vertrok hij omdat hij op afspraak van deze bisschop als secretaris was gevraagd door Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk en kanselier van de Orde van het Gulden Vlies. Deze verwachtte in Rome de kardinaalshoed te ontvangen en wilde van Erasmus’ taal- en letterkundige kwaliteiten gebruik maken om in Rome indruk op de curie te maken. Toen die verwachting na enige tijd werd beschaamd en de reis naar Rome niet doorging, overreedde Erasmus Hendrik van Bergen om zijn studie theologie in Parijs te bekostigen. Hiermee begon diens reizende leven pas echt. Af en toe keerde hij nog voor korte tijd terug naar zijn thuishoofdstad. In 1501 kwam hij er voor het laatst. Toen zijn vroegere boezemvriend en toenmalige prior Rogier Servaes hem uiteindelijk in 1514 terugriep, weigerde hij nogal hovaardig: “Ik weet, dat ik er de lucht en de voeding niet zal kunnen verdragen: ik zal er aller ogen op mij gevestigd zien. Ik zal er terugkeren als een oud en grijs man van zwakke gezondheid, ik die als jongeling vandaar heen ging; ik zal er blootgesteld zijn aan verachting ook van de geringsten, ik die gewoon ben ook door de grootsten geëerd te worden.” Het slot van de brief is echter veel nederiger van toon: “Laat niet na, mij in uw gebeden aan Christus te bevelen. Als ik zeker wist, dat het Hem welgevalliger was, als ik

terugkeerde om met u samen te wonen, zou ik mij nog heden tot de reis opmaken. Vaarwel, eenmaal mijn liefste makker, nu mijn eerbiedwaardige vader.” In 1517 werd Erasmus op zijn verzoek door paus Leo X ontslagen van zijn kloostergeloften.

In 1549 werd het Emmausklooster door brand verwoest. Met de stenen van het afgebrande klooster werd de hofstede Kloosterstein gebouwd. Toen ook deze in 1900 afbrandde, verrees er in 1903 de huidige kaasboerderij 't Klooster. Deze ligt aan de Steinsedijk 5, iets over de grens met Gouda. In 1936, toen werd herdacht dat Erasmus 400 jaar geleden was gestorven, bracht de gemeente Gouda een gedenksteen aan in de muur van de kaaskamer van 't Klooster met als tekst '*Hic Domicilium Habuit Erasmus 1488-1493*' (In dit huis woonde Erasmus). Naast de kaasboerderij, op het adres Steinsedijk 3, ligt een andere boerderij met als naam Kloosterbrouwerij. Archeologisch onderzoek heeft op het grondgebied van deze twee boerderijen de resten van het klooster blootgelegd en voor het grootste deel weer toegedekt. Na het afbranden van het klooster keerden de Augustijner kanunniken naar Gouda terug en vestigden zich in het voormalige Brigittenklooster aan de Raam. We zullen daar straks gaan kijken.

Uit zijn ooghoeken ziet Erasmus helemaal links van hem de Van der Vormkapel, die via een gang is verbonden met de St.-Janskerk. Deze kapel stamt uit de jaren dertig van de vorige eeuw en is speciaal gebouwd om de gebrandschilderde ramen uit de kapel van het naar Gouda teruggekeerde klooster Emmaus, dat meer precies lag tussen Raam en Vest (het huidige Regulierenhof en omgeving), te huisvesten. Deze ramen weerspiegelen het christenhumanistische gedachtegoed van Erasmus, die steeds op zoek was naar de zuivere bronnen (*ad fontes*) van de *bonae litterae* (de geschriften van de grote Griekse en Latijnse schrijvers uit de klassieke oudheid) en de *sacrae litterae* (de Heilige Schrift en het werk van de kerkvaders).

2. Lazaruspoortje. Achter de Kerk.

Bij de Potterspoort, nu Bolwerk, stond in Erasmus' tijd het vrouwenklooster St. Marie. We gaan daar straks kijken. De bewoonsters van dat klooster werden gewoonlijk aangeduid als de 'nonnen op de Gouwe'. Na de reformatie werden de gebouwen van dit klooster onder meer gebruikt om er het Leprozenhuis te vestigen. Het Lazaruspoortje links van U stond oorspronkelijk aan het Nonnenwater en vormde de toegang tot dit Leprozenhuis.

3. Museum Gouda.

In dit museum, het vroegere Catharinagasthuis, bevindt zich in de Grachtzaal een maquette van Gouda zoals deze stad er in 1562, dus voor de reformatie, uitzag. Deze maquette geeft aardig de situatie weer van het Gouda van iets minder dan een eeuw eerder toen Erasmus hier rondliep. In het museum bevindt zich ook een medaillon afkomstig uit het klooster Emmaus. Daarop staat in het Latijn geschreven dat hij in Gouda werd verwekt en in Rotterdam werd geboren op 28 oktober 1467. Alleen de dag, of liever de nacht, van zijn geboorte is onbetwist. Erasmus heeft steeds gezegd dat in de nacht van 27 op 28 oktober is geboren, of in zijn eigen woorden: 'de nacht voorafgaande aan het feest van Simon en Judas'. Melancton, de grote reformator en vriend van Erasmus, schrijft dat Erasmus hem ooit heeft verteld dat de geboorte om drie uur 's nachts plaatsvond. Over het jaar en de plaats van geboorte bestaat echter nog steeds onenigheid. Daarop komen we later nog terug.

Het Catharinagasthuis speelt ook een rol in Erasmus' leven. Toen hij in Deventer school ging overleed zijn moeder, die daar toen met hem woonde, aan de pest. Dat was in het voorjaar van 1483 of 1484. De jonge Erasmus keerde daarop naar Gouda terug waar een paar maanden later zijn vader overleed, vermoedelijk ook aan de pest. Omdat Gouda indertijd nog geen pesthuis bezat, werden pestlijders hier ondergebracht. Hoogstwaarschijnlijk heeft de jonge Erasmus hier zijn vader zien sneven. Dit verklaart veel. Onder andere diens voortdurend vluchten voor de pest in de rest van zijn leven, zijn afkeer van stank en de smetvrees waaraan hij leed. Wat wil je als je op een zeer bevattelijke leeftijd zoveel gruwelijks moet doorstaan?

4. St.-Janskerk met Goudse glazen.

In de St.-Janskerk bevonden zich na de uitbreiding van 1475 zo'n 35 altaren. Er was een pastoor die het ambt veelal uitoefende *sine cura*, dat wil zeggen dat hij slechts de revenuen opstreek en geen zielzorg verrichtte. Op de schouders van de 'vice cureyt' (onderpastoor), rustte de zielzorg. Hij werd daarbij geholpen door vicarissen. Er waren zo'n vijftig priesters aan de kerk verbonden. In het bisdom Utrecht, waartoe Gouda behoorde, was slechts een derde van de 5000 priesters werkzaam in de zielzorg, de anderen deden dienst als altaristen, die als enige taak hadden het lezen van een aantal missen per week aan een altaar van een gilde of broederschap. Dit zal in Gouda niet anders zijn geweest, wat betekent dat veel van deze priesters met hun lege tijd geen raad wisten. Tussen hen bestonden scherpe contrasten.

Sommigen leefden als paupers en anderen konden zich enige of zelfs stuitende weelde veroorloven. Er waren vicarissen die hun dagen sleten op de markten en de bruggen van de stad, zich in weinig onderscheidend van het ras der baliekluivers, anderen – onder wie de vader van Erasmus – besteedden een groot deel van hun tijd aan studie en het kopiëren van geschriften. Onder de vicarissen waren patriciërzoons niet zeldzaam, maar het merendeel van hen verdiende nauwelijks genoeg om van te leven. Het aantal priesters was te groot om van allen de zelfbeheersing, de zuivere intentie en de persoonlijke vroomheid te verwachten, die hen in staat zouden stellen te leven in overeenstemming met hun beloften. In die tijd leefde bijna de helft van de wereldgeestelijken in het bisdom Utrecht, dat de gehele noordelijke Nederlanden omvatte, in concubinaat. Velen behoorden tot de categorie van de focaristen, dat waren de priesters die met hun dienstmaagd (*focariae*) samenwoonden.

De Goudse, uit Rotterdam afkomstige, priester Gerard Elias was de vader van Erasmus. Hij was voor zijn tijd een redelijk gegoede en geleerde man. Hij was een 'parochiepaap' (wereldgeestelijke) die mogelijk rond de tijd van Erasmus' geboorte ('66? '67? '69?) als vicaris aan deze kerk was verbonden. Een paar jaar later komen we hem van 1471-1475 tegen als onderpastoor in Woerden en van 1476-1480 in dezelfde functie in Gouda. Op gezag van de Leidse hoogleraar Dominicus Baudius vertelt de Goudse stadsgeschiedschrijver Ignatius Walvis, pastoor van de oudkatholieke 'kleine St.-Jan aan de Gouwe' (1653-1714), dat Erasmus' vader zo goed van de tongriem was gesneden dat de Gouwenaars hem de bijnaam 'Praet' gaven. Ook leefde hij, zoals zo velen van zijn collega's, met zijn dienstmaagd Margaretha samen. Voor Erasmus vormde zijn onwettige geboorte uit een priester en diens dienstmaagd een obsessie. Hij voelde het als een smet op zijn carrière. Hij stelde dan ook gedurende een lange reeks van jaren alles in het werk om zijn onwettige geboorte te verzachten. In zijn levensschets *Compendium Vitae*, verhaalt hij hoe zijn vader Gerard, vooruitlopend op een huwelijk, een relatie met Margaretha Rutgers, de dochter van een Zevenbergse chirurgijn, aanging. Dit tot groot ongenoegen van Gerards vader (H)elias, die hem tot priester had voorbestemd. Toen Gerard duidelijk was geworden dat hij geen toestemming voor een huwelijk zou krijgen, verliet hij het ouderlijk huis en Margaretha en vertrok naar Italië. Zonder dat hij het wist, bleek Margaretha zwanger van hem te zijn. Het kind dat zij kreeg (Erasmus zelf), vond te Rotterdam onderdak bij Margaretha's moeder. Nadat Gerard

van zijn ouders bericht had ontvangen dat Margaretha was overleden, liet hij zich tot priester wijden en keerde terug naar Gouda. Tot zijn verrassing bleek Margaretha nog te leven, maar eenmaal tot priester gewijd, was trouwen voor hem niet meer mogelijk. Dit is een aangrijpend verhaal, maar wat er van waar is, is onduidelijk. Er is minstens één ergerlijk feit dat de bodem eronder wegslaat. Hoe te verklaren dat uit dezelfde verbintenis nog een drie jaar oudere broer Pieter was geboren? Wel weten we met een grote mate van zekerheid van Erasmus' vader dat hij inderdaad in Italië is geweest. Hij verdiende daar de kost met het kopiëren van handschriften. Er zijn enkele Italiaanse handschriften bekend, waarin de naam Gerardus Helye (d.w.z. zoon van Elias) als kopiist vermeld staat. Deze persoon noemt zich voluit Gerardus Helye Rotterdammis. Uit de datering van de manuscripten blijkt, dat Gerard in ieder geval van 1457 tot 1458 in Italië werkzaam was. Met het ouder worden, had Erasmus de neiging zijn geboortjaar terug in de tijd te plaatsen. Eerst was het 1469, toen 1467 en vervolgens 1466. Goedwillende beschouwers merken daarbij op dat hij nooit goed in chronologie is geweest. Kwaadwilligen menen echter dat hij op deze wijze zijn geboorte wilde dateren vóór de priesterwijding van zijn vader. Dat was voor hem minder belastend dan de wetenschap de onwettige zoon te zijn van een priester. Als men de laatste interpretatie overneemt, dan is het in het verlengde hiervan niet uitgesloten dat Erasmus door aan zijn naam demonstratief Roterodamus toe te voegen zijn geboorteplaats Gouda wilde verdoezelen.

In de St.-Janskerk zijn de wereldberoemde Goudse Glazen te vinden. Deze dateren van na de brand van de kerk in 1552. De glazen dragen de gedachten uit van het luisteren naar de woorden van Christus; het enige wat de gelovige werkelijk nodig had. Dit was tevens de centrale boodschap van de geschriften van Erasmus. Hij meende dat de katholieke kerk veel te veel nadruk legde op rituelen, de scholastieke geschriften van theologen en andere niet-Bijbelse aangroeijsels van de kerkelijke leer. De waardering die Erasmus in Gouda genoot, mede omdat hij er een deel van zijn leven had doorgebracht, schiep het juiste klimaat voor het zuiver Bijbelse beeldverhaal dat de Glazen ons nog steeds vertellen. Herman Lethmaet, een Goudse geestverwant en correspondentievriend van Erasmus, die zich hoog in de kerkelijke hiërarchie bevond, was vanaf 1553 betrokken bij het werven van schenkers voor de Glazen en moet ook een belangrijke rol hebben gespeeld bij het bedenken van het decoratieprogramma. Sommigen menen dat dit programma is ontleend aan een van Erasmus' *Colloquia* (Gesprekken), namelijk het *Covivium*

Religiosum (Religieus Gastmaal). Daarin beschrijft Erasmus de beschilderingen op de wanden van de galerijen van de villa waarin het gastmaal en de gesprekken zich afspelen. Deze wanden tonen scènes uit het leven van Christus, te beginnen bij de annunciatie (aankondiging van de geboorte aan Maria) tot aan zijn verrijzenis, zoals dat door de evangelisten is opgetekend, gevolgd door het neerdalen van de Heilige Geest op de apostelen en hun eerste predikingen, zoals beschreven in de Handelingen. In de Goudse Librije bevindt zich nog een autograaf, d.w.z. een brief in het handschrift van Erasmus, waarin deze Lethmaet adviseert hoe zich in Rome te gedragen, waarnaar hij op reis zou gaan. In 2016, bij de herdenking van het feit dat Erasmus 500 jaar daarvoor zijn *Novum Instrumentum* - een reconstructie van de Griekse grondtekst, een Latijnse vertaling en aantekeningen bij deze teksten – publiceerde, werd in kerk een mooi nieuw Erasmusraam aangebracht ontworpen en vervaardigd door Marc Mulders.

5. Arti Legi. Oostzijde van de Markt.

Dit gebouw stamt uit de 19de eeuw. Zoals de naam op de gevel al aanduidt, waren hier de Stadstekenschool (*Arti* = Voor de Kunst) en het Kantongerecht (*Legi* = Voor het Recht) gevestigd. Eerder stond op deze plaats de school waar vader Gerard en moeder Margaretha de jonge Erasmus heen stuurden om onder andere Latijn te leren lezen en schrijven. Zijn leraar was zijn latere voorgoed Pieter Winckel. Erasmus schrijft in zijn *Compendium Vitae* dat hij op deze school niet veel leerde en zelfs een slechte leerling was. Hij schrijft dat vooral toe aan de manier waarop les werd gegeven, namelijk het opdreunen van rijtjes. Ook zijn ouders vonden deze school niet goed genoeg voor hun zoon. Toen Erasmus negen jaar oud was, stuurde vader Gerard hem eerst naar de Domschool in Utrecht om koorknaap te worden, maar zijn stem bleek na een tijdje te iel. Daarop zond vader Gerard hem samen met zijn oudere broer Pieter en hun moeder Margaretha naar Deventer om verder te leren aan de beroemde kapittelschool van de Lebuïuskerk waar de bekende humanist Hegius rector was. De oorspronkelijk houten parochieschool, die op deze plek stond, werd in 1453-1454 vervangen door een stenen gebouw. Het was in die tijd de belangrijkste school van Gouda met plaats voor driehonderd leerlingen. Erasmus schrijft in 1530 aan zijn vriend de Antwerpse gemeentesecretaris Pieter Gillis dat hij voor een leraar aan deze school eens een parafraze van de *Elegantiae* van Lorenzo Valla schreef die hij dan kon gebruiken om zijn leerlingen Latijn te leren. Hij was ten tijde van het schrijven naar eigen zeggen net 20 jaar oud, wat betekent dat hij toen

nog novice was in het klooster Emmaus in Stein. Dit geschrift kan worden beschouwd als een voorspel voor de latere *Antibarbari*.

In het begin van de zestiende eeuw sloeg het humanisme aan onder de elite van de Goudse poortერი. Dit blijkt onder meer uit de hervormingen die de Latijnse school onderging. In 1521 wist men de jonge Alkmaarse humanist Petrus Nannius als rector aan te trekken. Nannius schreef bij zijn aantreden een gedicht 'om leergierige jongelui aan te sporen naar Gouda te gaan om daar onder leiding van geleerde docenten de Latijnse en Griekse letteren te leren'. In dat gedicht worden Erasmus en zijn boezemvriend Willem Hermansz trots als voorbeelden van oud-leerlingen ten tonele gevoerd. Nannius bleef echter niet lang in Gouda omdat hij aan het Drietalencollege in Leuven, voor de oprichting waarvan Erasmus zich erg had ingezet, werd benoemd tot hoogleraar om daar onderwijs te geven in het Latijn. Na de reformatie werd de Latijnse school verplaatst naar het vroegere Cellebroedersklooster aan de Groeneweg. Het gebouw aan de Markt kreeg eerst de bestemming van Artilleriehuis en in de 17de eeuw van Boterhuis.

6. Stadhuis. Markt.

Toen Erasmus als schooljongen naar de parochieschool op de Markt ging, moet hij welhaast iedere dag dit prachtige gotische Goudse stadhuis hebben gezien. In 1450, ongeveer twintig jaar voor de kleine Erasmus hier rondliep, begon de bouw ervan. Deze duurde anderhalf jaar en werd uitgevoerd door meer dan honderd werklieden. Uit de stadsrekeningen valt op te maken dat de toren pas in 1459 gereedkwam. Vanaf 1493 begon Erasmus zijn omzwervingen in Europa. Gouda bezocht hij, zoals al eerder opgemerkt, voor het laatst in 1501. Sindsdien is er in de loop van de eeuwen veel aan het stadhuis toegevoegd, verbouwd en gerestaureerd. In dit stadhuis vergaderden op 16 augustus 1532 de Staten van Holland – een zeldzaamheid. Deze besloten om aan Erasmus een 'juweel' van omstreeks 240 Rijns gulden te schenken. Het is aannemelijk dat dit op voorstel van Gouda gebeurde. In Gouda is men namelijk, ook toen hij niet meer naar de stad van zijn jeugd terugkeerde, zijn verrichtingen steeds met grote sympathie blijven volgen.

7. Visbanken, Lage Gouwe.

Al in de vijftiende eeuw was hier de vismarkt gevestigd. Deze bestond toen nog uit een brede overkluizing over de rivier de Gouwe. In 1588 maakte deze plaats voor twee aparte vismarkten op beide oevers van de rivier. In 1600 werden ze overdekt en in 1676 verbouwd. Hun huidige vorm kregen de banken vermoedelijk in 1706. De

noordelijke bank langs de Lage Gouwe was gereserveerd voor de Goudse vishandelaren en die van de zuidelijke bank langs de Hoge Gouwe voor handelaren van elders.

Als kind en jongeling moet Erasmus hier vaak hebben gelopen, maar ook gegruwd. Hij had namelijk een voor een Hollander zeldzame afkeer van vis. Deze kwam onder meer tot uiting in een verhandeling, die hij in 1522 schreef, over het verbod om op vasten- en onthoudingsdagen vlees en gevogelte te eten. In diezelfde tijd komt hij erop terug in een van zijn *Colloquia* (Gesprekken) getiteld *Ichtiophagia* (De vismaaltijd). Daarin laat hij een slager en een visboer met elkaar redetwisten. Dit gesprek zou zich hier kunnen afspelen. De slager verwijt de visboer dat zijn vis stinkt en bedorven is en dat de marktmeester hem vaak genoeg gedwongen heeft zijn vangst daarom weer terug in het water te gooien. Alleen vanwege de plicht om op bepaalde dagen zich van vlees te onthouden, eten de mensen vis. Erasmus leed in latere jaren aan chronische gewrichtsreuma en had last van een zwakke blaas en nierstenen. Hij gaf het eten van vis daarvan de schuld. Hij schreef over zijn afkeer van vis in de inleiding tot de *Colloquia*: 'deze is niet anders dan die welke iemand voor adders gevoelt. Er zijn mensen die allergisch reageren op vis, zoals men er ook aantreft die huiveren bij de gedachte aan wijn. Wie met zo'n allergie is behept en toch geen vlees en zuivel mag eten, wordt wel bijzonder hard aangepakt'.

8. Lange Groenendaal.

De jonge Erasmus keerde na zijn schooljaren in Deventer, waar zijn moeder aan de pest was overleden, terug naar Gouda. Maar even later overleed ook zijn vader. Hij werd toen door zijn voogden naar de school van de Broeders des Gemenen Levens in 's Hertogenbosch gestuurd. Dat was een weinig leerzame tijd, omdat die school geen 1ste en 2de klas bezat die voorbereidde op de Universiteit. Teruggekomen in Gouda werd hij onder zachte dwang van zijn voogden kloosterling in het eerdergenoemde klooster Emmaus in Steyn. Erasmus klaagde, zoals gezien, in zijn brieven over de zompige grond en het slechte eten. Wat hij er tot zijn tevredenheid echter ook aantrof was een rijk voorziene bibliotheek, die het hem mogelijk maakte tot diep in de nacht te studeren. Ook trof en maakte hij er vrienden. Met zijn vrienden Willem Hermansz en diens oudere neef Cornelis Gerardsz vormde hij de kern van wat later de 'Goudse Kring' is gaan heten. Zij vervulden in Holland een pioniersrol bij de verbreiding van het humanisme. Naast de drie vrienden telde de 'Goudse Kring' nog twee monniken uit het klooster Steyn: Hendrik Jacobsz en Frans Dirksz. De kring

kende ook twee leken: Jacob Mauritsz en Reinier Snoy. De laatste woonde in deze straat, waar nu nummer 44 is. Hij was achtereenvolgens onder meer schepen, trezorier en lid van de vroedschap. In 1515 aanvaardde hij de functie van stadschirurgijn. In het verlengde van deze functie lag zijn optreden als lijfarts van de kanunniken van Steyn. Vanwege zijn nauwe contacten met deze monniken had Snoy toegang tot de manuscripten die Erasmus er had nagelaten. In 1513 publiceerde hij een aantal gedichten uit deze collectie, terug te vinden in het zogenaamde Goudse manuscript in de Goudse Librije en het Tilburgse manuscript in de Tilburgse universiteitsbibliotheek, in een boekje getiteld *Sylva Carminum*. Een fotografische herdruk ervan is te vinden in de Goudse Librije. Recentelijk is het opnieuw uitgegeven door de Vrienden van Archief en Librije met een Nederlandse vertaling door de groep Latijn van Gouda op Schrift. Van de Steynse kanunniken zou Snoy hebben gehoord dat Erasmus in Gouda was geboren en niet in Rotterdam.

9. Blauwstraat 16-19, hoek Naaiersstraat.

In dit pand woonde Pieter Winckel, Erasmus' leraar aan de parochieschool. Na het overlijden van Erasmus' ouders werd hij een van diens voogden. Erasmus laat zich, om het maar eens eufemistisch uit te drukken, over hem niet bepaald vriendelijk uit. Hij zou een brave en saaie leraar zijn geweest en een hardvochtige voogd. De eerste brief die van Erasmus bekend is, dateert van het einde van 1484 en is gericht aan Pieter Winckel. Deze brief gaat over het afwikkelen van de erfenis na het overlijden van zijn vader, die naar Erasmus' zin niet snel genoeg verliep. Later verwijt hij Pieter Winckel dat hij hem gedwongen heeft om tegen zijn wil in het klooster te treden. We moeten dat met een korrel zout nemen. Het is algemeen bekend dat Erasmus' herinneringen sterk gekleurd zijn.

Pieter Winckel was niet zo'n non-valeur als Erasmus het voorstelde. Hij was een man van aanzien in Gouda. Dat blijkt onder meer uit het feit dat hij in opdracht van de Vroedschap reizen ondernam naar Mechelen en Leuven om stadszaken te regelen. Ook is een afschrift van een handschrift van Juvenalis in de Bodleian Library in Oxford vermoedelijk van zijn hand. Winckel is later onderpastoor van de St.-Janskerk geworden en dat geruime tijd gebleven. Onderzoek heeft uitgewezen dat in dit grote pand in die tijd ook andere priesters en kanunniken woonden. Het gaat vermoedelijk te ver om te veronderstellen, dat ook Erasmus' ouders hier hebben gewoond en dat Erasmus hier zelfs is verwekt. Maar je weet maar nooit. Hoe het ook zij, in dit huis zullen wellicht voetstappen van Erasmus liggen. Het pand bevat nog

sporen uit de middeleeuwen. Het hoge zadeldak evenwijdig aan de Blauwstraat wordt aan weerszijden afgesloten door topgevels waarvan de aanzetten van de oorspronkelijke, middeleeuwse trapgevels nog bewaard zijn gebleven. De ingang was aan de Blauwstraat, want tot de jaren zestig van de vorige eeuw liep direct langs het pand in de Naaijerstraat een grachtje.

10. Nonnenwater

Eén van de vroegste bewaard gebleven brieven van Erasmus uit zijn Goudse tijd was gericht aan Elisabeth, een jonge vrouw die pas in het klooster was ingetreden en mogelijk een van de dochters was van zijn weldoenster Bertha van Heyen. Het speelt Erasmus dat hij haar door haar intreden uit het oog was verloren. Vooral omdat zij hem tot steun en troost was geweest toen zijn voogden hem in de steek dreigden te laten. Erasmus die op het punt stond in het klooster te treden, kon moeilijk een al te spontane brief schrijven. Hij schreef daarom een retorische brief vol pathos in de hoop dat Elisabeth zou begrijpen dat die zijn grote genegenheid voor haar tegelijk verhulde en onthulde. Bleef de vraag welk klooster. Gouda telde immers in die tijd zes vrouwenkloosters. Recent onderzoek heeft laten zien dat hier hoogstwaarschijnlijk sprake is van het convent St.-Marie, gelegen op de hoek van het Nonnenwater en de Hoge Gouwe.

11. Vest

Aan de overkant van de Turfsingel ligt de wijk Korte Akkeren. In de tijd van Erasmus strekten zich daar polders uit, met slechts langs de Hollandse IJssel, buiten de Rotterdamse of Dijkspoort, (het huidige Buurtje) en langs de (Kromme) Gouwe, buiten de Potterspoort, (de huidige Wachtelstraat en Lazaruskade) twee wijkjes. Centraal in die buurtjes bevonden zich respectievelijk de St. Olevaerskapel en het Leprozenhuis. Deze polders en buurtjes hebben een historische band met Erasmus. Daar, onder de muren van Gouda, speelde zich namelijk in zijn Steynse tijd de laatste aflevering af van de Hoekse en Kabeljauwse twisten die het graafschap Holland zo'n anderhalve eeuw lang (1345-1492) hadden verscheurd. Deze laatste aflevering staat bekend als de Jonker Fransenoerlog. Eind 1488 had een Hoekse vloot vanuit Zeeland onder leiding van jonker Frans van Brederode Rotterdam veroverd. In 1489 volgden Woerden en Montfoort. Hoekse desperado's maakten vanuit deze plaatsen de streek om Gouda onveilig. Niet alleen werd het platteland geplunderd, maar ook vonden en in en rond Gouda aanslagen en schermutselingen plaats. Zo werd er in Gouda in 1489 een Hoeks complot ontdekt, waarbij onder meer

vijf schippers waren betrokken, die door de magistraat van Gouda werden terechtgesteld. Toen in Rotterdam het gerucht van de onrust in Gouda doordrong, dacht Reinier van Broekhuizen, een van de leiders van de Hoekse partij, de kans te kunnen grijpen ook Gouda aan hun zijde te brengen. Met een gewapende bende verscheen hij voor de stad, maar zonder succes. Hij slaagde er slechts in de twee buurtjes buiten de muren plat te branden. Een jaar later vond de definitieve slag tussen Hoeken en Kabeljauwen plaats, alweer onder de muren van Gouda, tijdens de Slag bij Moordrecht. Na een strijd van vijf uur op en langs de Hollandse IJssel werden de Hoeken verdreven en werden de buit en de gevangenen triomfantelijk naar Gouda gevoerd.

Hoewel Erasmus zich in die jaren betrekkelijk veilig aan de andere kant van de stad achter de muren van het klooster Emmaus bevond, was hij zich wel bewust van de woelingen die zich buiten de kloostermuren afspeelden. Dat blijkt onder andere uit twee traktaten die hij in die tijd schreef *De contemptu mundi* (Over wereldverachting) en *Oratio de pace et discordia* (Redevoering over vrede en twist). De eerste is een retorische oefening vol met traditionele argumenten over de geneugten van het kloosterleven. Erasmus past deze echter aan plaats en tijd aan en geeft er een heel eigen draai aan. Hij schrijft dat hij in de stille tuinen van het klooster rust heeft gevonden en probeert de vriend aan wie hij schrijft over te halen zich bij hem te voegen, omdat de wereld buiten het klooster zich in een staat van beroering en diepe ellende bevindt, terwijl de vrede van de kloostergronden niet is verstoord. Hij klaagt dat de tijd waarin zij leven de slechtste aller tijden is. Hij voegt allerlei details aan deze traditionele verzuchting toe: oorlog, partijstrijd, exorbitante prijzen, voedselschaarste, mislukte oogsten, pest en hongersnood. Wat voor een verschrikkingen hebben zij tijdens hun nog korte levens al niet moeten aanschouwen? De tweede verhandeling is gericht aan Cornelis Gerardsz. Erasmus schrijft 'Hoewel het helemaal niet nodig is te trachten jou, Cornelis, te overtuigen door enige redevoering van mijn hand om de zaak van vrede en liefde te bevorderen, immers vanwege je zachte inborst ben je al sinds je jeugd opgevallen door je verlangen vrede te bewerkstelligen, vind ik niettemin, de huidige toestanden in beschouwing nemend, dat er geen onderwerp is waarover het meer nuttig en opportuun is om te spreken'.

Hetzelfde onderwerp komt aan de orde in een ode die hij ongeveer tegelijkertijd in Steyn schreef *In laudem Michaelis et angelorum omnium* (Lofbrenging

aan Michael en alle engelen), waarin hij hartstochtelijk bidt om vrede en eensgezindheid. Deze ode heeft hij waarschijnlijk geschreven voor de prior van het Augustijnenklooster Sint Michael in De Hem, even ten westen van Schoonhoven. Dit klooster had nauwe contacten met zijn eigen klooster in Steyn. Ook Erasmus' vrienden Willem Hermansz en Cornelis Gerardsz laten zich in vergelijkbare woorden uit over de gebeurtenissen van hun tijd. Zo laat Willem Hermansz, in een gedicht getiteld *Hollandia*, door Erasmus later tijdens zijn Parijse studietijd uitgegeven, een gelijknamige moeder bitter haar beklag doen over de rampspoed die haar kinderen heeft getroffen, zoals oorlog, armoede, ziekte en partijstrijd. In een brief aan Erasmus verwijst Willem kort naar de burgeroorlog die op dat moment woedt. Datzelfde geldt voor een brief van Erasmus aan Cornelis Gerardsz uit 1489, waarin hij terloops opmerkt: 'Ik heb nergens zo'n afkeer van als van burgeroorlog en ik geef liever de voorkeur aan wat voor vrede ook, zelfs als die onrechtvaardig is'. Uit de briefwisseling met Cornelis Gerardsz blijkt dat Erasmus met instemming heeft kennisgenomen van diens geschrift *Historia Belli Trajectensis*, dat handelt over de toenmalige gewapende strijd tussen David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, en de tegenstanders van de Bourgondische heerschappij.

12. Erasmusplein.

Aan de rechterzijde lag tot voor kort een armetierig achterafstraatje dat de naam Erasmusstraat droeg. De dichtgetimmerde arbeidershuisjes, die van het begin van de vorige eeuw stamden en aan dit straatje lagen, zijn in 2013 gesloopt. In 2014 zijn nieuwe hoogwaardigere huizen gebouwd. Door de sloop van een flat aan de Turfsingel, in de wandeling 'De Bunker' genoemd, en de herinrichting van het plein heeft het geheel een zodanig aanzicht gekregen dat het eer aandoet aan de jonge Erasmus, die door de Goudse bevolking in 2004 werd uitgeroepen tot de grootste Gouwenaar ooit. Het Erasmus Genootschap Gouda heeft samen met Mozaïek Wonen en met steun van de Jac. Bezemer Stichting aan de kopse gevel van de flat op de hoek van Erasmusplein en de Turfsingel een gestileerd portret en de handtekening van Erasmus doen bevestigen met één van zijn beroemde uitspraken. Deze uitspraak is afkomstig uit een van zijn laatste geschriften *De praeperatione ad mortem* (Over de voorbereiding op de dood). De passage luidt voluit: 'Wij zijn reizigers in deze wereld, geen bewoners. Wij trekken van herberg naar herberg, of beter: van tent naar tent, wij leven niet in een vaderland. Dit hele leven is niets

anders dan een reis naar de dood, en wel een hele korte. Maar de dood is de deur naar het eeuwige leven’.

13. Regulierenhof.

Op de Vest, schuin tegenover de Aschschuur, ligt de kringloopwinkel Emmaus. De naam herinnert aan de tijd dat hier het in Gouda teruggekeerde klooster van de Regulieren van Steyn lag. Oorspronkelijk was dit het Brigittenklooster Mariënsterre. Dit klooster was van het begin af echter noodlijdend. Toen het klooster Emmaus in Steyn in 1549 afbrandde, voelden de regulieren er niet veel voor hun klooster op die onveilige plek weer op te bouwen en begonnen onderhandelingen met de Brigitten, Het Brigittenklooster speelt op verscheidene plaatsen een rol in het werk van Erasmus. Allereerst in een grafrede die hij schreef voor zijn Goudse weldoenster Bertha van Heyen. We zullen de plaats waar haar huis stond aan de Westhaven later bezoeken. Erasmus schrijft in die rede dat Bertha land en huizen had geschonken aan de Brigitten om er een klooster te vestigen. Later verwijst hij nog een keer bedekt naar dit klooster. Toen hij in 1523 een van zijn ‘Gesprekken’ (*Colloquia*) schreef, getiteld: ‘Het meisje dat niet wilde trouwen’, had hij namelijk dit klooster in gedachten. In deze dialoog vertrouwt Catharina, een knappe jonge vrouw van zeventien jaar, haar bewonderaar Eubulus tijdens een wandeling toe dat zij haar maagdelijkheid wil bewaren door in het klooster in te treden. Welk klooster, luidt de vraag van Eubulus. ‘*Chrysercium*’, luidt kort en krachtig het antwoord. In een poging haar van dit plan te doen afzien, beschrijft Eubulus (als spreekbuis van Erasmus) dit klooster als een gevangenis met lesbische nonnen, geleid door een bejaarde, drankzuchtige prior. Ondanks dit sombere beeld blijft Catharina, tot grote teleurstelling van de verliefde Eubulus, bij haar voornemen en legt de gelofte af. Reeds kort na het in druk verschijnen van dit gesprek is *Chrysercium* geïdentificeerd als een klooster in Gouda (het Griekse woord *chrysos* betekent ‘goud’). Welk klooster was de vraag. Uit de context van de dialoog blijkt dat het om een dubbelklooster gaat, waarin monniken en nonnen gescheiden samenleefden. Gouda kende maar één dubbelklooster, het Brigittenklooster. Dit was echter, zoals al eerder opgemerkt, van het begin af aan noodlijdend. Na de succesvolle afronding van de onderhandelingen vertrokken de Brigitten naar Soest en namen de Augustijner koorheren in 1551 hun intrek in het klooster. Ze verbouwden de kapel en brachten er elf gebrandschilderde ramen in aan

die door Dirk Crabeth waren ontworpen. Zeven ervan hebben de beeldenstorm overleefd en bevinden zich nu in de Van der Vorm kapel (zie 1). Na een twintigtal jaren kwam er aan het verblijf van de Regulieren van Steyn een einde als gevolg van de reformatie. Slechts de naam herinnert vandaag de dag nog aan de toenmalige bewoners. Tot het eind van de 19de eeuw echter antwoordden mensen die hier, in het toenmalige hofje van Buytenwegh, woonden op de vraag naar hun adres, dat ze 'in 't klooster' woonden.

14. Peperstraat

De stadshistoricus Walvis schrijft in 1714 dat volgens de Goudse overlevering vader Gerard onder andere in de Peperstraat heeft gewoond. En wel tussen de Kuiperstraat en 't houten of laatste bruggetje. Dus helemaal aan het eind van de straat. Helaas heeft geen van de middeleeuwse panden die hier stonden en veelal van hout waren de tand des tijds doorstaan. Archiefonderzoek heeft nog geen uitsluitsel gegeven over een exact adres. Als Erasmus als jongetje hier inderdaad met vader en moeder en broertje heeft gewoond, dan moet hij regelmatig vlakbij over de Veerstal hebben gelopen langs de stadsmuren en -poorten.

15. Veerstal

Op de Veerstal bevindt zich een reliëf dat een schetsmatige weergave biedt van hoe het hier in Erasmus' tijd moet hebben uitgezien. Aan het eind van de Peperstraat lag de Veerstalpoort die toegang gaf tot de kade van de Hollandse IJssel. De contouren van de fundamenten van die stadspoort zijn verhoogd in het plaveisel aangebracht. Datzelfde geldt voor die van de Dijks- of Rotterdamse poort die naar het westen lag. Naar het oosten bevindt zich het Tolhuis. Dat is een complex dat in de loop van de eeuwen rond de Tolhuispoort is gebouwd. In de westelijke gevel is nog een restant van de zuidoostelijke hoek van de toren aanwezig. In de tijd van Erasmus kon je vanaf de Veerstal niet direct op de Nieuwe Veerstal komen. De huidige weg lag er nog niet en er was geen brug over de uitmonding van de Gouwe in de IJssel.

16. Nieuwe Veerstal

Op de hoek met de Oosthaven is een gerestaureerd deel van de stadsmuren zichtbaar. Ernaast, op de kopse gevel van het pakhuisje, is door het Erasmus Genootschap Gouda een spreuk uit diens *Lof der Zotheid* aangebracht: 'Zotheid verlengt de jeugd en mijdt de ouderdom'. Op het gerestaureerde deel van de stadsmuur staat een plattegrond van het kasteel. Ook dit kasteel heeft de jonge Erasmus nog mogen aanschouwen.

17. Houtmansplantsoen

Wat het kasteel betreft, moeten wij het doen met de resten van een donjon in het plantsoen en een blik op de molen 't Slot en de huizen aan de Punt die nu op de plaats van het kasteel staan. Eronder bevinden zich nog de gewelfde kelders van het kasteel.

18. Minderbroederssteeg

Volgens stadshistoricus Ignatius Walvis woonde Gerard Helye, Erasmus vader, ook een tijdje in de Vijverstraat. Het probleem is echter dat deze straat pas dateert van na 1576 toen het Minderbroedersklooster dat hier lag werd afgebroken. Gerard Helye was echter geen Franciscaanse bedelmonnik, maar een wereldheer, een parochiepaap. Van het klooster is niets overgebleven. Alleen de naam van het bruggetje van het Houtmansplantsoen naar de Spieringstraat en de steeg van deze laatste straat naar de Oosthaven verwijzen nog naar de minderbroeders en herinneren aan de tijd van Erasmus.

19. Westhaven 11.

Op deze plaats stond het huis van Bertha van Heyen door Erasmus herdacht in een uitvoerige graf- of lijkrede *Oratio funebris in funere Bertha de Heyen* (Grafrede bij de begrafenis van Bertha van Heyen) en in twee grafschriften. Bertha was de weduwe van Baert Jan Heyensz, een telg uit een welvarend Gouds patriciersgeslacht. Erasmus prijst haar als zijn voogdes en weldoenster en haar huis als zijn toevluchtsoord. Zij had zich over hem als wees ontfermd, hem gesteund in zijn armoede, in zijn wanhoop getroost en in zijn momenten van zwakte bemoedigd. Bertha van Heyen had regelmatig de kanunniken uit het klooster in Steyn bij zich te gast. Erasmus verhaalt dat zij niet talmde deze kloosterlingen de les te lezen als ze bij haar aan tafel onzedelijke taal uitsloegen. Ze ontfermde zich over de armen van Gouda, voor wie ze kleren naaide en aan wie ze eten gaf. Ieder jaar op Witte Donderdag, aldus Erasmus, kookte ze voor dertien armen, van wie ze na afloop van de maaltijd de voeten waste. Zij was onder meer 'moeder' van het Elisabethgasthuis, dat aan de Spieringstraat was gelegen tussen het Margarethaklooster (later Weeshuis en nog later Bibliotheek en nu recent verbouwd tot hotel) en Minderbroedersklooster (afgebroken). Een van de twee grafschriften luidt als volgt: 'U die hierlangs loopt, sta even stil en lees deze verzen/Kijk, dit graf, dat u hier ziet, bevat/De dierbare resten van Berta, maar het hoge heiligdom/Van de hemel heeft haar ziel, die daar haar/Verdiende loon voor al haar daden oogst./Want toen zij nog

leefde, was zij een toegewijde moeder/Voor de wezen troost en toeverlaat voor de
behoeftigen,/Zij voedde hen die de harde honger teisterde,/Voor alle ongelukkigen
was zij de enige hoop,/Voor de zieken was zij een toegewijde verzorgster,/Aan hen
heeft zij eerst haar eigen rijkdom royaal uitgedeeld,/Om in het hiernamaals met veel
rente/De hemelse rijkdom te mogen ontvangen.'

20. Willem Vroesenplein

Waar Bertha van Heyen is begraven, weten we niet. Misschien in de St. Janskerk,
misschien in een van de Goudse kloosters. Aan dit pleintje bevindt zich in ieder geval
het Willem Vroesenhuis of Oude Mannenhuis. Het speelt een belangrijke rol in de
eeuwenlange twist over de vraag of Erasmus in Rotterdam dan wel in Gouda is
geboren. Toen het Oude Mannenhuis in 1555 werd opgericht, was een van de drie
regenten Cornelis Loos. Deze was niet alleen een prominent burger van Gouda,
maar ook een bekende humanistische geleerde. In 1569 publiceerde hij een boek
Illustrium Germaniae Scriptorum Catalogus. Een van de illustere figuren die hij in dat
boek behandelde, was zijn oud-stadgenoot Erasmus, van wie hij meende dat deze in
Rotterdam was geboren. Wel vertelt hij erbij dat volgens de Goudse overlevering
Gouda de geboorteplaats zou zijn. In de Goudse Librije bevindt zich een uittreksel
van dit boek van de hand van Willibrord Gielisz, rector van het Agnietenklooster in
Amsterdam en kanunnik van Erasmus' thuishuis Emmaus. Deze monnik schrijft
in de kantlijn 'Tegen onze broeders, bij wie hij Reynier Snoy, [magistraat en huisarts
van het klooster] zeer vaak op bezoek was op dagen dat er aderlating plaatsvond,
omdat hij nu eenmaal arts was, zei hij steevast dat hij voor een bedrag van 200
florijnen liever gehad had dat Erasmus geschreven had dat hij uit Gouda kwam, zoals
hij schreef dat hij uit Rotterdam kwam. "Want" zei hij, "ik weet inderdaad zeker dat hij
in Gouda is geboren, al is hij wel in Rotterdam opgevoed".' Een andere Goudse
geleerde uit die tijd meende dat het feit dat Erasmus op een gegeven moment
Roterodamus aan zijn naam heeft toegevoegd, niets zegt over zijn geboorteplaats,
maar slechts over waar zijn familie van vaderszijde vandaan kwam. We weten
immers allemaal, stelde hij, dat Jezus van Nazareth niet daar, maar in Bethlehem is
geboren. In 1603 kocht Cornelis Diephorst, de laatst overgebleven kanunnik uit het
klooster Emmaus, een plaats in het Oude Mannenhuis. Volgens wat hij van zijn
medebroeders had gehoord, was Erasmus in de nacht van zijn geboorte van Gouda
naar Rotterdam gebracht met een boot. Een eeuw later, in 1714, dreef pastoor
Ignatius Walvis in zijn *Beschrijving der stad Gouda* de Goudse toe-eigening van

Erasmus nog verder op door te schrijven: ‘Groter maakte nooit een geleerde man sijne stad als de grootte Erasmus, onze burger sijn der Goude. Wat Rotterdam op sijne smuik-geboorte ook roeme, hij is, sijne oorsprong en geest, niet aan haaren grond, maar aan den onsen schuldig (...) wat ook de naburige Rotterdammers tegen swetzen’. Nog een eeuw later, in 1817, is de toenmalige geschiedschrijver Cornelis Johann de Lange van Wijngaerden al wat minder stellig in zijn *Geschiedenis en beschrijving van der stad van der Goude*. Hij schrijft: ‘Hij is evenwel niet te ontkennen eene Goudsche vrucht te zijn, welke, toen zij rijp was, te Rotterdam is geplukt geworden. Zeker doet het beide steden veel eer aan, dat zij, even als de wedijverige Grieksche steden over de geboorte van Homerus, een even groot belang stellen in de toevallige geboorte van dit Goudsch voortbrengsel, aldaar, en in de nabuurschap verder opgekweekt, beschaafd en opgewassen tot zulk eenen door zijne geleerdheid zoo wijd vermaarden en beroemden man’.

Over dit soort controverses heeft Erasmus zelf, in 1520 in een brief aan Petrus Manius, verzucht: ‘Het lijkt me weinig uit te maken waar iemand precies is geboren. Me dunkt, het is een ijdele vorm van verheerlijking wanneer een stad er prat op gaat een mens te hebben voortgebracht die groot werd door zijn eigen inspanningen en zonder hulp van zijn geboortestad. De stad die hem groot maakte, heeft meer recht zich te beroemen dan de stad die hem voortbracht’. Maar wat is dan de stad die hem groot maakte: Parijs, Londen, Rome, Venetië, Cambridge, Leuven, Bazel, Freiburg? Laten we het er maar op houden, dat hij inderdaad zichzelf door zijn eigen inspanningen groot maakte en dat al de genoemde steden – dus Rotterdam en Gouda inclusief – er iets toe hebben bijgedragen.

Gouda, maart 2024